

A GOOD PRACTICE MODEL FOR BLOCK TRAININGS AIMED AT ENHANCING SOCIAL-EMOTIONAL COMPETENCIES IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Mihaela Toncheva

Sofia University “St. Kliment Ohridsky”, Bulgaria, michaela.toncheva@gmail.com

Kameliya Chilingirova

“Sava Dobroplodny” Secondary School, Bulgaria, kamelia.chilingirova@gmail.com

Albena Ivanova-Nedelcheva

“Sava Dobroplodny” Secondary school, Bulgaria, monix1@abv.bg

Abstract: The development of social-emotional competencies begins at birth and evolves through continuous training and enhancement across all stages of education: pre-primary, primary, lower secondary, and upper secondary. This development may also continue throughout higher education.

A person’s identity is shaped during the entire educational journey, with school as the educational institution having the most significant impact on personality formation. This underscores the importance of emphasizing learning about “the Self” and “the Self and Others” in the early stages of education, with the goal of systematic and consistent reinforcement and expansion of this knowledge in later stages.

In the context of primary education, the development of students’ social-emotional competencies plays a key role not only in their academic achievement but also in their personal and social development.

By viewing the school not merely as an institution for the transmission of knowledge in fundamental academic disciplines, but also as a key environment for socialization where essential life skills and behavioral norms can be modeled, practiced and internalized, this article presents a structured training block aimed at supporting the development of social-emotional competencies in early primary students (grades 1–4).

The model integrates systematic activities focused on self-awareness, empathy, cooperation, and emotional regulation. The trainings are tailored to school life and adapted to the developmental needs of the students, with the goal of fostering a positive and supportive classroom climate for personal growth.

The collaboration between the professionals leading the trainings, the homeroom teacher, and the subject teachers is of particular importance. This cooperation allows for discussion of students’ behavior, the rules they strive to follow, their progress, and the group dynamics.

The practice presented in this paper was fully implemented at “Sava Dobroplodny” Secondary School in Shumen, Bulgaria, with 24 students in a fourth-grade class. The implementation of the training blocks supported and motivated the students to expand their competencies through various games and discussions, adapted and aimed at self-awareness, thereby building deeper knowledge and skills for effective interaction and maintaining a positive classroom environment.

Keywords: training, social-emotional competencies, primary education, experiential learning.

ДОБРА ПРАКТИКА ЗА БЛОК ТРЕНИНГИ ЗА ПОВИШАВАНЕ НА СОЦИАЛНО-ЕМИЦИОНАЛНИТЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ НА УЧЕНИЦИ ОТ НАЧАЛНА СТЕПЕН НА УЧИЛИЩНО ОБРАЗОВАНИЕ

Михаела Тончева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България, michaela.toncheva@gmail.com

Камелия Чилингирова

Средно училище „Сава Доброплодни“, България, kamelia.chilingirova@gmail.com

Албена Иванова-Неделчева

Средно училище „Сава Доброплодни“, България, monix1@abv.bg

Резюме: Изграждането на социално-емоционални компетентности започва с раждането на детето и търпи развитие чрез трениране и надграждане през всички етапи на образованието: предучилищен, начален, прогимназиален и гимназиален. Може да продължи и през процеса на обучение във висше учебно заведение. Личността на човек е в процес на изграждане през целия период на образование. Най-дълъг отрязък за личността се явява обучението в училището като образователна институция. Това налага поставянето на

акцент на ученето за „Аз“ и „Аз и другите“ още в начален етап на образованието, с тенденция за системно и последователно припомняне и надграждане на наученото и в следващите етапи.

В контекста на началното образование, развитието на социално-емоционалните компетентности на учениците има ключова роля не само за академичните им постижения, но и за личното и социалното им развитие.

Разглеждайки училището не само като институция за предаване на знание в основополагащи научни области, а и като ключова среда за социализация, в която значими житейски умения и поведенчески норми могат да бъдат моделирани, упражнявани и интернализирани, настоящата статия представя пример за обуславяне на структуриран блок тренинги, насочени към оказване на подкрепа за развитие на социално-емоционални компетентности сред ученици от начална степен (1-4 клас). Моделът интегрира систематични активности с фокус върху самопознание, емпатия, коопериране, емоционална регулация. Тренингите са съобразени с училищния живот и адаптирани към променящите се нужди на учениците, с цел постигане на позитивен и подкрепящ климат за личностно развитие в класната стая. От особена важност е взаимодействието между специалистите, водещи тренингите, класния ръководител и учителите, преподаващи на класа, за да бъде възможно както обсъждането на поведението на учениците и правилата, които се стремят да спазват, така и напредъкът им и груповата динамика.

Представената в настоящата разработка практика е цялостно приложена в СУ „Сава Доброплодни“, гр. Шумен, България, в паралелка с 24 ученици от четвърти клас. Реализирането на конкретния блок тренинги подкрепи и мотивира учениците да разширят своите компетентности чрез редица игри и дискусии, адаптирани и насочени към самопознание, изграждайки по-задълбочени познания и умения за ефективно взаимодействие и поддържане на позитивен климат в класната стая.

Ключови думи: тренинг, социално-емоционални компетентности, начална степен, учене чрез преживяване.

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Човек става част от социума още от раждането си, започва да опознава света, да задава въпроси и да търси отговори. Бидейки „социално животно“, човек започва да търси контакт със себеподобни още в ранна детска възраст. Образователната система в България предоставя възможност за групово взаимодействие още от първата година на детето в детски ясли, където децата прекарват няколко часа дневно. Впоследствие децата се записват на детска градина и след 6-7-ма година в училище.

Предвид естествения стремеж за включване в социума е от особена важност по какъв начин окръжаващите ще откликнат на първичните импулси за социализация на детето. Начинът на инициране на разговор, реакцията при конфликт, изразяването на мнение и емоции в етапа на начално училищно образование (7-11 г. възраст) са обусловени до голяма степен от примерите, които детето е виждало. В контекста на училищното образование, целейки приобщаването на всеки ученик към класа и изграждането и поддържането на благоприятна, приятелска среда за учениците, една от задачите на работещите на терен, е да анализират взаимоотношенията между учащите, да оценят личностните специфики на отделните индивиди и да спомагат качествения учебен процес и спокойна комуникация.

В настоящата разработка ще разгледаме конкретна практика, която отчитаме като успешен инструмент, чрез който се развиват социално-емоционалните компетентности при ученици във възрастовата група на начален училищен етап. Ще акцентираме върху конкретно приложение на методиката от блок тренинги в предварително определена последователност за постигане на заложената в началото цел.

2. МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИ

В училището, в което е имплементирана настоящата практика, се обучават около 1400 ученици във всички етапи на образование - начален, прогимназиален и гимназиален етап. Учебното заведение е с профили изкуства, софтуерни и хардуерни науки. Голяма част от учениците избират да продължат обучението си в следващ етап на училищно образование в същата институция. Това налага грижа за изграждане на положителен микроклимат в самото начало на всички 12 години на обучение, като се вземат предвид личностните специфики и потребности на отделния ученик и потенциалните междуличностни конфликти.

За качествено приобщаване на всеки ученик към паралелката са отговорни всички училищни специалисти. Като част от задълженията на координатора на общата и допълнителната подкрепа за личностно развитие е „обсъждане с учителите, с класните ръководители и с учителите, които преподават на съответните ученици, техните наблюдения и анализи по отношение на обучението, развитието и участието на деца или ученици в дейността на групата или класа“¹. При индикация за неуспешно постигане на добра групова кохезия в отделен клас, се обсъжда и планира оказване на подкрепа от страна на психолог и/или педагогически съветник.

За постигане на дългосрочен положителен ефект при формиране на групова кохезия, следва да се отчете необходимостта от продължително във времето ангажиране на учениците в тренинги, целящи развитие на социално-емоционалните компетентности в хода на изграждане на личността, като се вземе предвид личностната промяна на децата в училищна възраст. Следователно провеждането на тренинги в начален етап следва да се обвърже с провеждане на занятия и в прогимназиален и гимназиален етап, които да тренират и надграждат усвоени умения и компетенции на учениците.

Пример за подобна добра практика за усвояване и надграждане на знания и умения чрез тренинги, акцентиращи върху превенция на употребата на психоактивни вещества са програмите на Министерството на образованието и науката на България, имплементирани в училища във всички области на държавата. Тренингите се провеждат от училищни специалисти, предварително обучени от представители на Общински съвети по наркотични вещества и Превантивно-информационни центрове. Програмите „Кодово име живот“, насочена към ученици в прогимназиален етап (5-7 клас) и „От връстници за връстници“ – за ученици от гимназиален етап (8-11 клас) представляват структурирани занятия, които се провеждат по 5 в една учебна година и целят изграждане и утвърждаване на умения, които насочват личността към избори за здравословен живот, отстояване на групов натиск и изграждане на лично мнение, което подкрепя здравословни навици.

В контекста на груповата работа в начална степен на училищно образование Ширяева (2013) разглежда четирите стълба, на които се основава знанието според Жак Делор (1996) – учението да знаеш, учението да правиш, учението да съжителстваш и учението да бъдеш. Учението да съжителстваш се описва като „актуализиране способността за отказ от всякаква дискриминация, когато всеки има равни възможности да развива себе си, семейството си и общността си“, което цели и идеята за групов работен клас, който е подбран рандомизирано, което предполага основополагане на стълба за „умение за съжителство“.

Има редица достъпни ресурси с приложими идеи за провеждане на групов тренинг на ученици от различни етапи на обучение, но често те са приложими самостоятелно. Възможно е използването на изкуствен интелект за целта, като му се зададе да генерира занятие, което да е в посока подобряване микроклимата в клас, но отново би създал едно или няколко сходни предложения. Провеждането само на едно подобно занятие не би създало дълготраен ефект, но би дало поле за надграждане на знанията и подобряване на разбирането им.

Настоящата разработка цели да представи конкретна добра практика на провеждане на последователни тренинги, които целят подобряване на микроклимата в клас от начална степен. Представените теми са заложили в конкретна последователност с намерение за затвърждаване и надграждане.

Блок тренингите са съставени от 5 индивидуални теми за тренинги, предвидени за провеждане в рамките на пет последователни седмици – по една тема на седмица, в учебен час от 40 минути. Темите са „Изготвяне на правила на класа“, „Активно слушане“, „Емоции“, „Общуване – конфликти и поведение“, „Работа в екип“. В замисъла зад избора на темите и конкретната им последователност стои идеята, че за да се постигне атмосфера на подпомагане, сътрудничество и взаимопомощ в класа, учениците трябва първо да изработят собствени правила, които групата им да следва доброволно, с усещане за равнопоставеност (тема 1), след това да усвоят умения за взаимно изслушване (тема 2), за да могат да споделят и чуват емоциите си свободно и спокойно в защитена и добронамерена среда (тема 3), в която по-късно да обмислят своите стилове на общуване, участие в конфликти и поведение (тема 4), като в края на това своеобразно самопознавателно пътешествие да стигнат до разбирателство и толерантност за успешна работа в екип (тема 5).

Изборът на „Изготвяне на правила на класа“ за първа тема за тренинг се базира на факта, че за ученици във възраст от начална степен от училищното образование е от изключителна важност ясното и конкретно поставяне на правила, следователно и награди или санкции при спазването или неспазването им.

Според етапите на морално развитие на Л. Колберг предконвенционалният етап, обхващащ времето от раждането на детето до около 9-тата му година, се базира на моделите – подчинение/наказание и индивидуализъм/обмяна. В предконвенционалният етап моралът на индивида е обусловен от външни правила, установени от влиятелни фигури и културни норми, а спазването им гарантира наказание или поощрение (Олегова, 2022). Докато при индивидуализъм/обмяна се наблюдава детската егоцентричност и желанието за лична изгода при извършването на определена дейност. В контекста на изграждане на училищни/групови правила може да се заложи елемент да наказание и поощрение, който да формира в учениците стимул за осъзнаване и следване на дадени норми и закони.

Въпреки че всички ученици се запознават с училищния правилник в началото на всяка учебна година, при учениците от начален етап е подходящо и приложимо изготвянето на правила заедно с целия клас и написването им на флипчарт лист, който да е видим за всички по всяко време, с цел по-доброто им

осъзнаване. Давайки пространство на учениците сами да назоват правила, които за тях са важни, впоследствие им внушава и усещане за отговорност към личните предпочитания и потребности. Подобно упражнение е основа за развитие и на емпатия.

С вече готови правила и спазени уговорки за наказание и поощрение за спазване/неспазване на правилата, които класният ръководител и другите учители прилагат, се преминава към втория тренинг на тема „Активно слушане“. Тук се цели учене чрез преживяване и извеждане на необходимостта от това, хората в група да се изслушват, да осъзнават какво съобщение им изпраща събеседника и да се изгради пространство на уважение между всички ученици – всеки има право мнението му да бъде изслушано.

Слушането в процеса на комуникация е процес на възприемане, разбиране, структуриране и запомняне на входяща информация (Ткачук, 2010). Слушането е фундаментално умение, което влияе върху взаимното разбиране и следователно върху взаимодействието и качеството на комуникацията като цяло. Много често липсата на умения за слушане води до недоразумения, грешки и проблеми (Михеева, 2024). Активното слушане включва възприемане на думите, фразите и изказванията на другия човек с пълно осъзнаване и убеждение, че разбираме гледната му точка. Активното слушане се сравнява с емпатичното слушане - слушане, при което можем да разберем какво преживява събеседникът (пак там).

В началото на часа, за да бъдат въведени в тематиката, на учениците се дава задача в един глас, да кажат какво са закусвали. Следва едновременно изговаряне на най-различни думи. След това се задава въпрос на някой ученик дали е чул какво е закусвал негов съученик, който стои по-далеч от него. Очакваният резултат е да не е чул. Така се демонстрира, че активното слушане не може да се случи без преднамерено насочване на вниманието към някой конкретен човек и още повече ако няколко човека говорят едновременно.

След това упражнение водещият разделя класа на групи по 4-5 човека, обяснява, че учениците трябва да слушат внимателно, за да могат след това да се справят със задачата и прочита кратка приказка (около 1.5 страници). На всяка група се раздава лист с приказката, в която липсват думи, имена и изрази. Задачата е всяка група да попълни пропуските.

Премахнати са думи и изрази, които изразяват емоции, описват чувствата на героите и също така такива, които следва да бъдат цитирани, като например имена. За да се избегне предварително знание на приказката, е използван чатбот (Chat GPT, vol. 4) за генерирането ѝ, като са зададени желани елементи, които са провокирани от взаимоотношенията в класа (негативен настрой към ученик, разделянето на групи, лоша комуникация и други).

Предвид представянето и преживяването на активното слушане, което, както цитирахме по-нагоре, се подразбира и като емоционално слушане, е логично да се направи преход към темата „Емоции“.

Емоциите са феномен, присъщ за всички хора и следователно щом всички го притежаваме се приема погрешно за нещо, което сме усвоили. Според Карелина (2010) разбирането на емоцията представлява вербално обозначаване на емоцията, подчертаване на експресивни и импресивни признаци, съществени характеристики с обозначаване на причините и последствията от появата на емоцията.

Често „емоция“ и „чувство“ се разбират като взаимозаменими синоними, което е грешно схващане и е важно учениците да имат информация за това, като тя се даде не чисто теоретично, а през личния им опит и разбирания. Темата за емоциите се разглежда по-обстойно и през призмата на психологията и философията в гимназиален етап на обучение в рамките на предмета „Философия“, но учениците в начален етап също имат капацитета на по-базисно ниво да разберат разликата между понятията.

В началото на занятиято се прави увод с въпрос „Как се чувствате?“, след което се коментира тяхната невербална експресия на емоционалното им състояние – всички са усмихнати, с високо вдигнати глави или друго. След това на класа се показват картинки/снимки на хора, изразяващи някаква емоция. Задачата на учениците е да познаят коя е емоцията, като, ако бъде даден грешен отговор, се дискутира защо ученикът мисли така, защото от там може да се изходи, че някои емоции остават скрити или пък неправилно предадени/разчетени.

Учениците се разделят на групи и на всяка група се дава картинка със ситуация, в която участва човек и задачата на учениците е да създадат история относно това какво се случва в дадената ситуация и как се чувства човекът на картинката. Разбирането на емоциите изисква повече от разпознаване и реагиране на емоционална експресия, необходимо е да се знае причината за емоцията, тъй като тя определя мястото на емоционалното преживяване в социокултурния контекст (Карелина, 2010). Важно е да сме сигурни, че учениците не разпознават емоциите само по логиката на емотиконки – усмихнато, с отворена уста или др., а имат емпатия и могат да съпреживеят случващото се на страничен човек, да оценят емоцията, която изпитва и да реагират социално адекватно.

След дискусията относно важноста от приемане на своите емоции и тези на заобикалящите ни, в следващото занятие (*Общуване – конфликти и поведение*) се разглеждат типове поведение в конфликтна ситуация. Учениците правят тест за определяне на личното им поведение в конфликтна ситуация, като тези личности са обяснени като животни – акула, сова, костенурка и др. Използван е адаптиран инструмент по идеите на Thomas – Klimann (1977) за видовете поведения при справяне с конфликти.

В училищната среда между учениците могат да възникнат трудности в комуникацията, изразяващи се в недоволство, спор и в крайното си изражение в психически или физически тормоз, провокирани от различни фактори като например различия във финансов план, успеваемост или интереси, а също така понякога на учениците е трудно да споделят материални придобивки или дори приятели.

Изследване на Владимирова (2021), проведено в Курганска област, Русия, показва, че нисък процент от децата в предучилищна възраст избират ефективни модели за справяне с конфликти, което провокира разработване и прилагане на блок занятия, целящи повишаване процента на деца, които реагират ефективно в конфликтни ситуации. Имплементирането на подобни занятия дава положителен резултат.

Осъзнали значимостта на спазването на правила, активното слушане, емпатията, личностните различия и важноста те да бъдат приемани и уважавани, следва учениците да приложат на практика тези елементи, но освен в педагогическите ситуации, като завършек на блок тренинга се провежда занятието, насочено към „Работа в екип“.

Колективното взаимодействие е взаимодействието между членовете на групата с цел постигане на общи цели или решаване на общ проблем (Рогозина и кол., 2024). Поставянето на задача, която ги вълнува пряко и им дава поле да изразят мнение и лични желания, сплотява, развива социални навици и отношение към житейски ситуации.

Учениците се разделят на малки групи, които имат задача да нарисуват картина на мечтаното училище. След като всички групи представят идеите си, се сглобява обща картина на мечтаното за целия клас училище. Понеже това е задача, която развива и въображението, и креативността, учениците дори след задачата продължават да обсъждат идеите, които имат. Това занятие подкрепя и познавателния процес на мислене в нагледно-действената и конкретно-образната модификация. Подкрепя индивида в развиване на възможността за мислене, което допълва личността функционалност в практическа, теоретична, логическа, критическа и творческа мисловна дейност (Георгиева, 2020).

3. РЕЗУЛТАТИ

Форматът на тренингите позволява баланс между формалното учене и неформалното общуване между учениците. Специалистите имат възможност да наблюдават учениците в естествения тон, в който си общуват, но и в същото време имат опция да коментират демонстрирано поведение или реакция.

Предвид бързо сменящите се “trend”-ове, които децата в училищна възраст следват, е важно работещите с подрастващи да актуализират знанията си относно това какво е модерно и да се опитат да го формират в положителна за учениците посока, а не директно да го маркират като вредно. Наблюдава се залягането в речника на децата на думи, които не са познати на поколенията преди тях. В подобна среда, създаваща се по време на тренингите, особено в груповите задачи, специалистите трябва да знаят какво значат различни сленгове и чуждици, използвани от учениците, за да могат да оценят риска от нарастващ конфликт или напротив – да поощрят направен комплимент.

Поставяйки учениците в ситуация, в която трябва да се сработят, за да изпълнят дадена задача, те несъзнателно изграждат мост един към други. Ученици, които не са комуникирали близко преди, след тренинг занятията започват да намират общи елементи между себе си и успешно поставят основи на приятелски взаимоотношения.

Разделянето на класа на малки групи в занятията цели създаване на възможност и дори необходимост всеки ученик свободно да изкаже мнението си. Наблюдава се, че по-пасивни ученици, след работа в малка група, са по-склонни да вземат участие в последващото обсъждане на ниво клас.

Ученици, между които е възникнал конфликт преди започване на тренингите, не следва да се поставят в конкурентна среда. Поставянето на задачи, които предполагат демонстриране на силните страни на единия и другия ученик, ги тласкат към извода, че всеки е добър в нещо и е по-полезно ако си помагат, а не си пречат. Изградената защитена среда предразполага учениците да споделят проблеми, с които се сблъскват, които понякога нямат изцяло отношение с училищния им живот. След тренинг е по-вероятно ученик да сподели в индивидуален разговор с водещите на занятието трудност, с която се е сблъскал и съответно да потърси подкрепа.

4. ДИСКУСИЯ

Според редица изследвания децата в предучилищна и начална училищна възраст имат потребност от повишаване на социално-емоционалните си компетенции (Владимировна, 2021; Делионова, 2019; Байкова & Бугакова, 2024). Предвид липсата на директно, планирано общуване между училището и детските градини, относно индивидуалните потребности и специфики на учениците и съответно започването „наново“ на анализа на отделните ученици при постъпването им в училище, следва да се внедри метод, който дава достъп на педагогически съветници и психолози да наблюдават учениците в начален етап и да поставят основи или съответно да надграждат социално-емоционалните умения на учениците.

Следва да се отбележи, че различните програми, през които са преминали учениците в предучилищен етап и различната семейна среда, в която живеят, оказват влияние върху нивото им на социализация, умението им да общуват и методите им за справяне с конфликтни ситуации. Бидейки част от училищен клас, на всеки ученик трябва да бъде обезпечено сигурно пространство, в което да може да се обучава, а също така и на всеки индивид следва да се даде възможност да надгра своите личностни умения.

Училището като образователна институция има възможност да повиши компетентностите на учениците и в областта на социалните взаимодействия, себепознанието и изграждането на самочувствието. Начален етап на училищно образование е период, в който ученика се социализира активно и има потребност да се припознава като част от дадена група.

Продължителността на блок тренингите дава възможност за качествено наблюдение върху учениците и микроклимата в класа на специалисти, които могат да идентифицират и работят върху даден проблем или да положат основи на качествено взаимодействие, което да се явява като превенция на антисоциални прояви.

Изграждането на личността е потребност колкото на самата личност, толкова и на социума, който има нужда от критично мислещи, социално адекватни индивиди, проявяващи емпатия и умеещи да работят в екип. Ученето чрез тренинги не е единствено форма на игра, но и на професионално подадени на децата теоретични знания, които трябва да бъдат усвоени, за да може след това да бъдат приложени ефективно (Pavlova, 2020).

5. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение считаме, че блок тренингите са важна част от структурите, целящи развитието и надграждането на социално-емоционалните компетентности при учениците. Важна роля, разбира се, играе и семейната среда на отделните ученици, затова е възможно и включването на училище за родители в различните етапи от училищното образование, с което да се повиши информираността и набора от стратегии за подкрепа на децата при срещане с предизвикателствата в процеса на формиране на зрели личности.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Байкова, Л. & Бугакова, О. (2024). *Педагогические аспекты проблемы развития эмоционального интеллекта детей старшего дошкольного возраста*, Известия Волгоградского государственного педагогического университета, №9 (192), с. 91-99.
- Владимировна, И. (2021). *Формирование конструктивных стратегий поведения младших школьников в конфликте со сверстниками*, Вестник Костромского государственного университета. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика, №2, с.16-23.
- Георгиева, С. (2020). *Розвиток критичного мислення учнів за допомогою навчальної діяльності з прислів'ями*, Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Наукове видання. ISSN 2410-0897, Випуск 2 (43), с. 116 – 125.
- Делионова, К. (2019). *Емоционално-компетентностно развитие при деца от предучилищна възраст*, Шеста докторантска сесия, ВТУ, с. 5-11.
- Делор, Ж. (1996). *Образование сокрытое сокровище*, ЮНЕСКО, М., с. 13.
- Карелина, И. (2010). *Проблема понимания эмоций детьми дошкольного возраста*, Ярославский педагогический вестник, Т. 2, №4.
- Михеева, С. (2024). *Активное слушание как средство достижения лучшего понимания и точного формулирования мыслей*, Мир науки, культуры, образования, №1 (104), с. 76-77, ISSN 1991-5497
- Наредба за приобщаващото образование, в сила от 27.10.2017 г., Приета с ПМС № 232 от 20.10.2017 г., Обн. ДВ. бр.86 от 27 Октомври 2017г., изм. и доп. ДВ. бр. 66 от 6 Август 2024г.
- Олеговна, Ю. (2022). *Теория морального развития Кольберга*, Большая российская энциклопедия, ISSN: 2949-2076.
- Рогозина, О., Савлук, Н., & Олефиренко, А. (2024). *Формирование навыков коллективного взаимодействия у детей младшего школьного возраста*, Вестник науки, №9 (78), т. 3, с. 263-241, М.

- Ткачук, Е. (2010). *Проблема коммуникативной компетенции студентов вуза. Материалы межвузовской научно-методической конференции*, Москва: МГОУ.
- Ширяева, О. (2013). *Организация групповой работы в начальной школе*, Современная высшая школа: инновационный аспект, 4
- Klimann, R., & Thomas, K. (1977). *Developing a Forced-Choice Measure of Conflict-handling Behavior: The "MODE" Instrument*, Educational and Psychological Measurement, Vol. 37, №2, pp. 309-325.
- Kohlberg, L. (1981). *Essays on moral development*, Vol. 1. The philosophy of moral development : moral stages and the idea of justice. – San Francisco, CA : Harper & Row.
- Kohlberg, L. (1984). *Essays on moral development*, Vol. 2. The psychology of moral development : the nature and validity of moral stages. – San Francisco : Harper & Row.
- Pavlova, N. (2020). *Didactic game "Possible cross sections"*, Mathematics and Informatics, Vol. 63, № 4, pp.391-397